

su-za (B), *σῦρον*; *ka...* (A), *ka-ko* (B), *χαλκός* etc. La fel stau lucrurile pentru denumirile de vase sau obiecte fabricate. Aceste nume pot proveni în limba B din limba A, dar ele pot fi și adoptate în ambele limbi din cultura comună mediteraneană.

Rămân trei cuvinte al căror sens este sigur, iar lectura, ca valoare fonetică, destul de probabilă:

ku-ro, înseamnă « total »;

ki-ro, înseamnă « lipsă », « datorie »;

po-to ku-ro, înseamnă « total general ».

Peruzzi dă pentru aceste cuvinte etimologii indo-europene și face încă o serie de observații gramaticale interesante asupra cărora nu insistăm prea mult. Vocala *u* la finele cuvintelor este foarte frecventă în limba linearului A. În schimb vocala *-o* este rară și pare a nota dativul în *-oi*. Adjectivele ar avea o singură terminație în *-a*.

La finele studiului său, autorul afirmă cu discreție originea indo-europeană a limbii notate de scrierea lineară A. De fapt, argumentul cel mai greu al autorului este etimologia presupusă a celor trei cuvinte: *ku-ro*, *ki-ro* și *po-to*. Dar o concordanță etimologică a unui cuvânt luat izolat este tot ce poate fi mai înșelător. În schimb, dacă am avea un grup de cuvinte care indică lucruri înrudite, spre exemplu nume de animale domestice: bou, oaie, capră, porc etc. sau vreun alt grup, atunci etimologia lor concordantă indo-europeană ar putea constitui o dovadă a originii lor, cu un mare grad de posibilitate. Cum acesta nu este cazul în linearul A, preferăm să declarăm că familia de limbi căreia îi aparține limba notată prin scrierea lineară A este încă necunoscută, fără însă a exclude originea indo-europeană ca una din posibilități.

A. M. Frenkian

WERNER PEEK, *Griechische Grabgedichte*, Akademie-Verlag, Berlin, 1960, VIII + 379 p. + 1 pl.

În colecția *Schriften und Quellen der alten Welt*, editată de *Sektion für Altertumswissenschaft bei der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, ca vol. al 7-lea, cunoscutul epigrafist din Halle, Werner Peek, publică o culegere de poezii funerare grecești, pe care le redă în text original însoțit de traducere în limba germană. Volumul cuprinde 482 epigrame, reprezentând cea un sfert din cele pe care cu 5 ani mai înainte, în 1955, același autor le publicase în lucrarea *Griechische Versinschriften* (cf. SCIV, IX, 1958, p. 219–220); în afară de acestea mai sînt 12 epigrame noi, inedite. Se aduc îmbunătățiri la multe din cele publicate anterior, prilejuite de verificări pe teren în urma cercetărilor pe care autorul a avut ocazia să le facă în ultimii ani.

Cartea se adresează unui cerc larg de cititori și de aceea se deosebește de volumul anterior care privea mai ales pe specialiști (epigrafiști, filologi). Planul și metoda de ordonare și prezentare a materialului se schimbă... În timp ce în primul volum criteriul de împărțire a materialului era cel tipologic (epigramele fiind repartizate după felul de exprimare, de prezentare a defunctului, a împrejurărilor morții etc.) și numai în al doilea rînd cronologic, în cadrul fiecărei grupe, aici raportul se inversează. Criteriul cronologic stă la baza întregii divizări, urmînd ca după aceea, în cadrul grupelor, epigramele să se subdividă în categorii mai mici după metrică sau tipologie. În cele două clase mari pe care autorul le stabilește, inegale sub raportul cantității: A. Epitafe puse de demos în amintirea cetățenilor de onoare (*Staatsgräber*)

și B. epitafe particulare (Private Denkmäler), se găsesc următoarele subdiviziuni: A: I epigrame ridicate de obște în amintirea mai multor cetățeni (polyandria) sec. V—III î.e.n.; II epitafe puse pentru un singur cetățean sec. VI—I î.e.n.; B: I de la apariția epigramei pînă la războaiele persane, sec. VII—VI — 500 î.e.n.; II de la războaiele medice pînă la moartea lui Alexandru cel Mare 490—320 î.e.n.; III de la moartea lui Alexandru cel Mare pînă la căderea Alexandriei, 320—30 î.e.n.; IV de la căderea Alexandriei pînă la sfîrșitul antichității, 30 î.e.n. — sec. VI e.n. În această ultimă grupă nu sînt incluse epigramele creștine, pe care autorul le consideră deosebite sub raportul formei și al conținutului. În cadrul grupelor, acolo unde materialul ales permite și alte clasificări (v. B III, IV), se fac categorii mai mici ținîndu-se seama de metrică (distih elegiac, hexametru, pentametru, troheu, iamb etc.) sau de forma de exprimare (defunctul vorbește la persoana I și se adresează trecătorilor dîndu-le sfaturi sau consolidu-i, epigrame care se adresează mortului etc.).

O a V-a și a VI-a grupă prezintă epigrame în formă de dialog, epigrame care se întregesc una pe alta, tema uneia fiind reluată și dezvoltată în cealaltă (Ergänzungs- und Parallel-Gedichte); epitafe conținînd mai multe poezii pentru morți diferiți, așezate însă pe aceeași piatră; epigrame pentru animale și în sfîrșit epigrame în care se exprimă dorințe, se dau norme de viață sau avertismente pentru cei care ar îndrăzni să se îngroape în același loc.

Materialul ales e caracteristic pentru cine dorește să-și facă o idee asupra esenței, dezvoltării, apogeului și apoi a decăderii acestui gen literar, propriu poporului elin. Avînd în vedere cercul larg de cititori cărui i se adresează în primul rînd cartea, autorul a căutat să ușureze și înțelegerea textului original grec prin modificări în ortografie. Astfel sînt înlăturate din text unele forme de grafie care par « abateri » pentru o gramatică școlară, ca de pildă itacismele (ε pentru η), geminarea consonantelor, înlocuirea aspiratelor cu tenuis și invers (δξέτις pentru δκετίς, ούκ pentru ούχ etc.). Apoi, acolo unde textele erau corupte, dar întregirea pasajelor respective considerată de autor sigură, au fost completate fără să mai fie marcate prin parantezele tradiționale. Simplificarea și uniformizarea ortografiei aduce însă unele neajunsuri, fiindcă mutilează aspectul real al documentelor, cu atît mai mult cu cît ele nu sînt consecvente. Căci, după cum spune autorul, digamma a fost păstrat în documente, iar o « scriptio plena » în cazuri ca ἐτέλεσσε(ν) ἐνιαυτός pentru ἐτέλεσσ'ἐνιαυτός nu a fost urmărită. De asemenea reconstituirile, oricît ar fi ele de verosimile, au totuși o doză de nesiguranță și ca atare trebuie redată după uzul internațional. Socotim că țelul pe care l-a vizat autorul cînd a procedat astfel ar fi fost atins și pe altă cale. Caracteristicile ortografice puteau fi menționate la început în introducere sau atașate la sfîrșit într-un paragraf, așa cum a procedat cu alte capitole, care completează în chip fericit lămuririle necesare cititorului și satisfac exigențele specialiștilor. Ne referim la lămuririle (Erläuterungen) de la sfîrșit, care dau amănunte asupra epigramelor mai greu de înțeles din punct de vedere al fondului și al formei, precum și la numeroșii indici: de nume proprii, menționînd defuncți, rude ale lor, divinități, eroi, filozofi, poeți etc.; la indicele motivelor și subiectelor tratate (Sach- und Motivregister) cît și la un catalog al motivelor de început (Verzeichnis der Gedichtanfänge).

Cele mai frumoase și caracteristice epigrame din punct de vedere al formei și conținutului sînt redată de autor în traducere germană versificată, în care se respectă ritmul antic. E partea care a cerut cel mai mare efort în alcătuirea volumului, dar pe deplin justificat, fiindcă în felul acesta putem gusta mai ușor din frumusețea poeziei antice, redată mai bine în vers decît în proză.

O introducere cuprinzătoare (p. 1—42) tratează despre esența epigramei grecești, studiînd-o de la începuturile ei, din secolele VII/VI î.e.n., pînă în epoca romană tîrzie (sec. VI e.n.).

La baza introducerii stau unele prelegeri pe care autorul le-a ținut înainte de război la diferite universități germane, intitulate *Stimmen der Griechen am Grabe*.

La fel ca și tragedia, comedia, lirica și poezia corală, epigrama constituie, după W. Peek, o creație specifică poporului grec. Sensul ei adevărat nu a putut fi prins însă decât în epoca noastră, când progresul cercetărilor arheologice și epigrafice a scos la lumină documentele originale. Până aici, de la Renaștere, când s-a încercat o definire a ei, și continuând cu învățați germani din sec. XVIII—XIX (Logau, Lessing sau Goethe), epigramele erau studiate sub înfățișarea pe care le-au dat-o poeții latini, în special Martial, considerat tipul prin excelență al epigramistului. În realitate epigrama își are începuturile în deprinderea împrumutată de greci de la fenicienii de a compune dedicații de consacrare pentru divinități sau inscripții destinate pietrelor funerare. Dar influența feniciană n-a constituit decât un impuls exterior, pe care grecii l-au transformat creînd ceva nou, specific grecesc. Încă de la sfîrșitul secolului VII sau cel mai târziu de la începutul secolului VI forma de exprimare versificată devine o regulă, iar inscripțiile de consacrare în proză sînt depășite de cele în hexametri.

Începînd cu mijlocul secolului VI î.e.n., alături de hexametri, vers cu caracter epic, se introduc în epigrame alte forme, iambul și distihul elegiac. Iambul, la care din secolul V î.e.n. se adaugă troheul, nu a avut o largă folosire în epigrame, el rămînînd prin excelență, datorită caracterului apropiat de vorbirea curentă, metrul dramelor. La fel și troheul a avut rol neînsemnat. În schimb distihul elegiac e folosit pe scară largă, devenind forma de exprimare cea mai des întîlnită. Hexametrii, prin natura sa, este versul formelor deschise; versul epopeii se poate repeta ușor, un hexametri cerînd, prin cadența ritmului, alt hexametri. Pentametrii dimpotrivă, prin construcția sa, ritm urcător, cadent și apoi iarăși urcător, pune un sfîrșit ideilor. Hexametrii plus pentametrii era deci în realitate forma ideală pentru exprimarea ideilor încheiate.

Războaiele medice marchează un moment important în evoluția epigramei. În locul epitafelor particulare apar acum epitafe colective (polyandria), puse în amintirea celor căzuți pe cîmpurile de luptă. Din secolul V, și în răstimpul propriu-zis cît au durat războaiele cu persii, nu avem epitafe particulare; în a doua jumătate a secolului ele apar destul de rar. Explicația care se dă este aceea că vremurile erau așa de pline de evenimente de pe cîmpul de luptă, încît nu mai rămînea loc pentru sfera privată de acțiune. Bizar este însă faptul că epigramele păstrate pînă azi și transmise în majoritate de tradiția literară sînt puse numai de statul spartan. Atena, care a cunoscut din plin evenimentele al căror protagonist a fost, nu a ridicat monumente de acest gen. Autorul este de părere că știrile literare n-ar fi trecut sub tăcere astfel de monumente, dacă ele ar fi existat, și că nu se poate admite nici o fortuitate a transmiterii documentelor. Realitatea rămîne aceasta, iar explicația ei trebuie căutată în altă parte. Abia după un deceniu de la luptele de la Salamina și Plateea apar și epigrame colective (polyandria) ateniene. Acest gen se întîlnește în documente pînă la începutul secolului I î.e.n. Cu cît însă ne apropiem de această dată ele se împușinează și decad sub raport formal. La fel și epitafele ridicate pentru un singur cetățean se pot urmări numai pînă în pragul erei noastre. Timpul lor de glorie rămîn secolele V—IV, pînă la apariția pe scena istoriei a lui Alexandru cel Mare. După această dată poezia funerară își pierde sobrietatea și frumusețea stilului de altă dată, încercîndu-se de turnuri împrumutate. Ceea ce a contribuit la mărirea farmecului poetic al epigramei în secolul V—IV a fost influența pe care a exercitat-o tragedia. Din seva ei a supt epigrama noi forme, îmbibîndu-se cu patosul simțirii ei adînci. Cauzele decăderii în epoca următoare sînt văzute de autor în epuizarea unor forme care își trăiseră traiul (« die Griechen scheinen selbst empfunden zu haben, daß diese Gattung überlebt war »). Socotim că mai degrabă ele rezidă în condițiile noi sociale și politice. Pierderea independenței politice a polisurilor și reducerea vieții lor economice a atras după sine numeroase urmări, între care și

dezinteresul pentru viața cetățenească. (cf. Plutarh, *Praecep. ger. reip.* X, 9), de care genul literar despre care este vorba, se leagă direct.

Dacă secolul al V-lea a fost prin excelență vremea epitafelor colective (polyandria), secolul IV este acel al epigramei particulare. În acest timp, mai ales când limitele elenismului se lărgesc foarte mult, pot fi întâlnite epigrame în cele mai îndepărtate colțuri ale lumii grecești. Creația acestui secol este așa de puternică, încît din ea se inspiră și generațiile următoare. Influența tragediei și a poeziei îmbogățește puterea de exprimare precum și cadrul general în care vechii greci își închipuiau că vor petrece viața de dincolo. Teme ca: întunericul se așterne peste casa în care a intrat tristețea, Hades și Lethe își întind aripile sumbre peste morții, lumea de dincolo e lăcașul Persefonei, Charon trece în bărcuța sa morții peste Acheron, iar Hermes conduce sufletele lor în viitorul locaș și altele, se întîlesc des, devenind locuri comune. Noi, din punctul de vedere al conținutului, sînt datele (încă sumare) asupra vieții, vîrstei, profesiei, cauzele morții etc. decedatului. În catalogul virtuților cetățenești apar, în afară de *σωφροσύνη* și *ἀρετή*, caracteristice secolelor VI—V, *δικαιοσύνη*, dreptatea, mai ales la femei (influența lui Platon). La antiteza de felul: « corpul este trecător, dar sufletul nemuritor » se adaugă altele: « omul este muritor, dar gloria nepieritoare ».

O caracteristică a epigramei din secolul IV este înmulțirea documentelor cu mai multe epigrame săpate pe aceeași piatră. Deși apărute în sec. V, ele devin acum așa de numeroase încît s-a vorbit de o concurență a mai multor poeți. Autorul înclină însă spre părerea că avem de-a face mai degrabă cu încercări ale aceluiași poet, de felul unor variații muzicale pe aceeași temă.

În partea de sfîrșit a introducerii autorul se ocupă de evoluția epigramei în epocile elenistică și romană. În această vreme apar elemente noi în conținut și în formă, dar se păstrează și teme care fuseseră atinse în epocile anterioare, redată acum într-o formă de exprimare nouă. E dificil să se facă o distincție între « vechi și nou », datorită faptului că în vremea la care ne referim există un fel de *koine* în epigrama greacă: gîndirea, motivele, formele au fost luate de diferite neamuri și transmise dintr-o parte într-alta în așa fel, încît aceleași turnuri se găsesc în localități diferite și la distanțe mari de timp unele de altele. Caracteristice sînt amănuntele excesive care se dau asupra vieții defunctului (profesia, vîrsta, pînă la indicarea lunii și a zilei, caracter, aptitudini etc.) expuse într-o formă patetică, sentimentală, prin care se căuta să se trezească interesul trecătorului și să-l determine la compătimire. Din acest punct de vedere epigramele se apropie mai mult de elegie, căci durerea, mîhnirea, tînguirea în fața morții, pline de efuziuni lirice, depășesc concizia stilului vechii epigrame. Se constată o predilecție deosebită pentru exprimarea de sentințe născute din filozofarea asupra rostului omului, asupra destinului, zeilor, a vieții și a morții. În unele cazuri se resimte influența vreunui curent filozofic sau a unei secte mistice din care defunctul făcuse parte. În această vreme mai apar tipuri noi de epigrame ca acele care conțin versuri pentru sclavi, pentru animale, versuri în formă de dialog etc.

Citită împreună cu epigramele din culegere, introducerea constituie un minunat ghid în mîna celui care dorește să cunoască sensul și evoluția acestui gen literar în lumea greacă. Pînă la apariția vol. III din *Griechische Versinschriften*, care va cuprinde comentariul la volumele I și II din aceeași operă, ea rămîne sinteza cea mai recentă și competentă asupra epigramei grecești. Adresată unui cerc larg de cititori, lucrarea ar fi cîștigat însă dacă ar fi fost mai mult ilustrată. Ne gîndim în primul rînd la prezentarea documentelor caracteristice prin forma și fondul lor. De asemenea un indice geografic, care să menționeze localitățile de proveniență a inscripțiilor, ar fi indicat mai ușor, dacă și cum se poate urmări evoluția epigramei în diferite părți ale lumii grecești.

Em. Popescu